

УДК 321.64.17

М. І. Мілова

д-р політ. наук, проф.

кафедра політології Інституту соціальних наук

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 35, Французький бул. 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна, тел. 68-43-73.

С. А. Дмитрашко

викладач

кафедра соціальних наук Одеської державної академії холоду

к. 232, вул. Дворянська 1/3, м. Одеса-26, 65026, Україна,

тел. 720-91-00, e-mail: milovamari@mail.ru

АНТИДЕМОКРАТИЧНІ ТЕЧІЇ В НІМЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі теоретичних джерел проаналізовано зміст та характер різних радикальних політичних ідей і теорій, які стали підґрунтям тоталітарного режиму Німеччини у першій половині ХХ ст.

Ключові слова: політична ідеологія, «пруський соціалізм», «консервативна революція», революційний націоналізм, раса.

Загрозою існування демократичного розвитку є невіршеність соціально-економічних проблем, постійні кризові явища в різних сферах суспільного життя, пасивна політична культура, боротьба еліт і т.п. Саме в таких умовах починають діяти радикальні партії, рухи, які очолюють протестні настрої. Тому небезпека радикальних тоталітарних ідеологій або антидемократичних течій, які прагнуть визначати парадигму влади та суспільного розвитку, залишається актуальним питанням і потребує наукового аналізу.

Проблему інтерпретації теоретичних джерел у нацистській ідеології, співвідношення теорії, ідеології та політичної практики, розглянуто, в основному, в наукових працях зарубіжних учених, головним чином, німецьких та російських — О. Богомолова, Ю. Габермаса, К. Гаджієва, О. Галкіна, П. Гуревича, О. Данна, О. Ігнатова, А. Майєра, Д. Неурор, Й. Петцольда, К. Свасьяна, Б. Рахшмира, О. Янова. Окремі аспекти ідеології націонал-соціалізму є предметом дослідження також і в українській політології (В. Розумюк). Однак, аналіз теоретичних джерел ідеології націонал-соціалізму залишається актуальним в контексті посткомуністичної реальності та можливих варіантів неототалітаризму.

Метою статті є аналіз змісту антидемократичних теорій, умов виникнення та методів їх розповсюдження масовими радикальними партіями. Проблема залишається актуальною, адже кризові явища, протестні настрої, харизматичні лідери створюють умови для зворотнього транзиту демократії в диктаторські режими. Прикладом є Німеччина.

Перша половина ХХ ст. — це епоха радикальної модернізації суспільно-політичного життя Німеччини. Політична система змінювалася від імперської до республіканської, від республіканської до тоталітарної. Дії держави у вирішенні найважливіших потреб суспільства залишалися могутнім фактором, що забезпечував можливості і силу проведених змін. Зростання ролі держави було пов'язано з кризою ліберальних і демократичних цінностей та економічною катастрофою після Першої світової війни. Суспільство потребувало створення політичної сили, здатної до активних дій у внутрішній та зовнішній політиці. Посилення режиму А. Гітлера вимагало від суспільства примирення з владою, здатною до переходу за межі дозволеної концентрації та персоніфікації. Механізмом легітимації виступала ідеологія націонал-соціалізму, тому що за своїм функціональним призначенням ідеології можуть створювати різні конструкції дійсності у відповідності до соціальних реалій.

Активне перетворення ідей на політичну практику стає можливим завдяки усвідомленню важливості використання міфів для ідеологічного згуртування мас. Сприйняття ідеології як соціальної міфології має традицію, репрезентовану А. Шопенгауером, Ф. Ніцше, З. Фрейдом, Г. Лебоном та пов'язану з посиленням елементів ірраціоналізму у філософських та соціологічних системах. Ф. Ніцше довів, що психологія індивіда включає у себе потребу у фікції, тому міф відіграє особливу роль. Використання міфу в ідеологічному впливі важливо, тому що врядувати й духовно спрямовувати людей в епоху мас і соціальних катаклізмів традиційними раціональними засобами практично неможливо. Г. Лебон писав, що думки людей формуються не під впливом розуму, а лише після дуже повільного опрацювання у несвідомому [1, с. 14]. Вплив на суспільство можливий завдяки використанню міфу, яким необхідно маніпулювати з метою включення почуттів, адже, як колись писав Н. Макіавеллі, управляти — означає примусити повірити.

Політичні еліти використовують міф з метою спрямування енергії суспільства за визначеним державою шляхом. Створюються ідеальні цілі, системи цінностей, ритуали, які одночасно стають способом існування у суспільстві. «Природа людини та образ життя формують потенціал для інвазії ідеології у свідомість», — підкреслює Ю. Сорокіна [2,18]. Достатньо сприйняття лише невеликою групою ідеї, дискусії щодо мети розвитку, діяльності впливових adeptів ідеї, які зроблять її популярною у суспільстві. Далі включається механізм зараження, як писав Г. Лебон, тобто духовна атмосфера суспільства — наука, публіцистика, суспільна думка — наповнюються ідеями, міфами і ритуалами. Створюється враження включення мас у політику, хоча вони можуть бути використані для політичних акцій, які носять антинародний характер.

Міжвоєнний період у Німеччині був насичений ідеологічною боротьбою щодо напрямів розвитку держави та змісту політики. Видатні її мислителі того часу — О. Шпенглер, Е. Юнгер, К. Шмітт, Меллер ван ден Брук — підґрунтям для політики вважали «націю», «прусачництво», «кров» [3, с. 45]. Це було пов'язано з домінуванням ірраціонального розуміння по-

літики, розвиток якої пояснювали не тільки соціально-економічними, суспільно-культурними умовами, а, перш за все, расово-біологічними. Пізніше А. Гітлер обґрунтував аншлюс Австрії принципом: «Одна кров — одна держава».

У ХІХ ст. інтереси Німеччини знову були спрямовані на Схід і особливу роль відіграє Пруссія з особливим типом державного ладу. Пруссія стала центром тяжіння Німеччини в результаті об'єднавчої політики канцлера О. фон Бісмарка. Після розпаду Австро-Угорської імперії пруський міф стає загальнонімецьким, спрямовує інтереси держави на Схід Європи і поступово входить у політичну ідеологію як частина поняття «тотальна держава» [9, с. 202]. Тому вважаємо, що проблема «прусачництва» як виразника німецького характеру та використання її у політичних ідеологіях і доктринах потребує спеціального розгляду.

Прусачництво як феномен включає політичні, суспільні, культурні традиції. Пруссія — це держава, де виховувалось усвідомлення підкорення особистих інтересів інтересам держави. Пруссія була протестантською державою, тому в дискусії про ставлення підданого — християнина до держави перемогла теорія «двох влад і двох моралей» М. Лютера. У приватному житті християнин повинен жити за правилами у відповідності до переконань, але в суспільному житті — із страху бути покараним, тому що політична влада дана Богом для підтримки порядку. Подібне розуміння стосунків підданого і держави приводило до політичної пасивності. Церква у майбутньому не змогла протидіяти тоталітарному режиму А. Гітлера, сприймаючи його як знаряддя Боже [4, с. 254].

У ХХ ст. прусачництво як явище, яке об'єднує почуття «панування й сили» стає підґрунтям міфу про особливу пруську місію у боротьбі проти більшовизму. Зміст місії полягає у створенні особливого типу соціалізму, заснованого на традиційних пруських цінностях: дисципліні, підкоренні, слугуванні національній спільноті. Ідеї «пруського соціалізму» відображали неонаціоналістичні настрої після Першої світової війни і отримали теоретичне обґрунтування у О. Шпенглера, Меллера ван ден Брука та інших представників течії під назвою «консервативна революція».

Після утворення рейха у 1870–1871 рр. темпи розвитку держави задала індустріалізація, але політична система Німеччини була бастионом старої влади, тому існувала несинхронність економічного й політичного розвитку країни. Після Першої світової війни розпочалась політична модернізація, яка, на думку А. Майєра, жертвувала спадковістю суспільних, культурних, політичних, військових структур [10, с. 154]. Заборона на загальну військову повинність німців була тотожна забороні релігії, тобто порушувалось специфічне німецьке ставлення до армії як до національного символу. Обмеження суверенітету посилювали пангерманські настрої, місіонерські сподівання на особливу роль Німеччини як противаги західному світові. Веймарська республіка знаходилась під великим тиском представників антидемократичних інтелектуальних та політичних кіл. «Західній республіці» протиставлялась «німецька демократія», яку найбільш точно репрезентує прусачництво.

О. Шпенглер розумів соціалізм як явище фастівської душі, як систему волі до влади. «Мета його абсолютно імперіалістична: добробут, в експансивному плані не хворих людей, а життєдіяльних, які намагаються дати свободу дії, всупереч опору власності, народження й традиції», — підкреслював він [5, с. 369]. Отже, пруський соціалізм протидіє як капіталізму, так і марксизму, який ховаючись за маску соціалізму, як писав О. Шпенглер, є капіталізмом робітничого класу. Об'єднання прусачництва і соціалізму повинні врятувати Німеччину від впливу англійського ліберально-демократичного ладу.

Загальним тлом для роздумів О. Шпенглера є загибель Європи, тому що філософ вважав, що європейська політика, європейська система вступають у нову епоху, якій будуть властиві агресивність, війни, зміщення центрів впливу з Європи в інші зони. Імперіалістичне розширення простору, війни, політичний цезаризм як модель політичної влади, зверхність одних людей над іншими — складові нового часу. О. Шпенглер писав про месіанізм німців: «Трете царство — ось германська ідея, вічне завтра, з яким пов'язали своє життя усі великі люди, починаючи від Данте до Ніцше, Ібсена. — «Стріли прагнення до того берегу», — як написано у «Заратустрі» [5, с. 370]. Мислитель створив філософію політики для періоду, якому властиві очікування радикальних політичних дій, абсолютної влади, переоцінка традиційних гуманних цінностей, відмова від раціоналізму і перехід до інстинктивізму у політиці. Але ідеї загибелі Європи не підтримали у НСДАП, тому що до влади прийдуть політики, які вважають своїм провіденціальним покликанням — запобігання загибелі Європи. Такі місіонерські погляди очільників партії стали підґрунтям втілення нового світосприйняття, якому властива активна потреба перебудови європейського та світового устрою.

Меллер ван ден Брук представляє течію консервативної революції в німецькій політичній традиції. Після Першої світової війни оформлюється система поглядів, яка ціннісно й політично протиставляє Захід і Схід Європи. Вважалось, що західна централізована держава не придатна для східних країн, тому що території держав не співпадають з проживанням етносу, тому Схід повинен жити за іншими принципами. Консервативна революція репрезентує себе як гігантську протиреволюцію, метою якої є не що інше, як стирання слідів Великої Французької революції і кардинальна заміна цінностей [6, с. 114]. Консервативну революцію у ХХ ст. проведе Німеччина, тому що вічне, божественне, природне втілюється у сучасних цінностях. Вічні цінності можуть проявитися через панування, через знищення сучасних інститутів «демоплутократії». Реальну модель втілення ідей вони бачили у моделі пруського соціалізму, за якою пруська держава з сильною адміністративною владою повинна наповнитися новим змістом — створенням справжнього соціалізму. У зовнішній політиці місія Німеччини — це створення східної зони, тому приєднання Австрії — це повернення до давньої німецької культурної експансії на Схід. З цих позицій Третій рейх ставав спадкоємцем ідеї створення німецько-слов'янського рейху.

На наш погляд, Меллер ван ден Брук формулює нове співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики, коли класова боротьба переноситься ззовні, тому що трактував соціалізм як імперіалізм, тобто експансивну політику територіального розширення. За його думкою, класовою стає боротьба Сходу проти Заходу, який можна перемогти, якщо Німеччина створить «Консервативний східний блок» зі східноєвропейськими державами [11, с. 97]. Німецька модель відродження мусить стати парадигмою для східноєвропейських держав, тому що її розташування на європейському континенті припускає територіально-політичну єдність — федерацію.

Е. Юнгер — один із впливових ідеологів післявоєнного революційного націоналізму ХХ ст. Цей тип націоналізму відмовляється від націоналізму ХІХ ст., тому що ґрунтується на визнанні нерівності націй. Е. Юнгер писав, що все у світі просякнуте волею до влади, яка втілюється у війні, тому що тільки війна радикально вирішує усі проблеми. Тільки війна здатна привести до перемоги надлюдина, тому призивав Німеччину до війни. За думкою авторів, якщо консервативній революції властива певна ідеалістичність, відірваність від політичних реалій, то революційний націоналізм ХХ ст. — це дія, агресія, це пропаганда нової моделі державного ладу за типом військової субординації.

Е. Юнгер вважав, що обов'язковою умовою існування нової держави повинна бути нація як «кровна спільнота», тому держава буде нагадувати модель воєнного типу. Ідеї революційних націоналістів ХХ ст. наповнені волею, пристрастю, критикою будь-якого іншого націоналізму, але конкретної моделі політичної діяльності вони не пропонували. Тому агресивна енергія спрямовувалась, за відсутності війни, на внутрішнього ворога — демократичну Веймарську республіку. Е. Юнгер закликав німців до загальної мобілізації, вважаючи, що тільки у такий спосіб можна перебороти демократію.

У такому подоланні демократії, тільки у юриспруденції, брав участь учений К. Шмітт. За часів Веймарської республіки професор К. Шмітт був опонентом демократії, принципів парламентаризму, віддаючи перевагу динамічним стосункам лідера і народу, які об'єднані расовою єдністю. Він вважав, що підґрунтям права повинні бути раса, національний арийський дух і воля фюрера. Професор К. Шмітт аргументував, що юридичні норми повинні відповідати волі народу, авторитетом якого є фюрер, тому що фюрер за допомогою держави реалізує потреби расової спільноти. На практиці втілення норм расової юриспруденції означало позбавлення будь-яких прав інших етнічних груп, не-німців. Повноцінними суб'єктами расово-народного права були лише представники народної органічної спільноти.

Саме расовий фактор був для К. Шмітта виразником народної волі та підґрунтям для легітимації влади фюрера. «...Расова подібність німецького народу у процесі його уніфікації є обов'язковою підставою і підґрунтям концепції лідерства» [7, с. 377]. Фюрер отримав владу на парламентських виборах, але, як пояснював професор права, легітимність залежить від расової єдності народу. Отже, єдність раси, воля фюрера — це джерела права, тому наступні рішення фюрера стають правовою базою державного

життя. Фюрер і партія ставали над державою, над правом, над законом, що означало тотальну владу, імунітет перед юрисдикцією держави [8,137]. На наше переконання, особливість юрисдикції, запропонованої К. Шміттом, полягала у підкореності права державній владі на ідеологічній аргументації, що також властиво іншими тоталітарним режимам ХХ ст. Нацистська ідеологія визнавала лише детерміноване расою право. Отже, ідеї висловлені професором К. Шміттом щодо детермінації права — допомагали деструкції демократичної національної держави та знищували загальну правову базу.

У підсумку підкреслимо, що антидемократичні течії Німеччини першої половини ХХ ст. отримали розповсюдження і певною мірою втілення завдяки націонал-соціалістичній політиці. І хоча існували розбіжності у світосприйнятті між представниками антидемократичних течій та ідеологами НСДАП, однак ідеї використовувались за принципом теоретичного обґрунтування практичних потреб, заради чого їх вульгаризували і змінювали. Але надзвичайно важливим є той факт, що під тиском антидемократичних течій не змогла встояти Веймарська республіка і було відкрито шлях до панування тоталітарної держави. Тому, на нашу думку, актуальність проблеми залишається і потребує подальшого наукового аналізу.

Список використаної літератури

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. — М. : Академпроект, 2011. — 238 с.
2. Сорокина Ю. В. Идеология и политическая власть / Ю. В. Сорокина // Политика и общество. — 2010. — № 2. — С. 17–26.
3. Алиев Д. Х. Подходы к осмыслению нации и национализма / Д. Х. Алиев // Политика и общество. — 2009. — № 2. — С. 44–49.
4. Маграт А. Богословская мысль Реформации / А. Маграт. — Одесса : ОБШ «Богомыслие», 1994. — 316 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. — М.; Пг. : Изд-во Л. Д. Френкеля, 1923. — 379 с.
6. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / К. Зонтгаймер; [пер. з нім.]. — К. : Дух і літера, 2009. — 320 с.
7. Шмітт К. Государственный закон в новом контексте / К. Шмітт // Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма / [пер. с нем. Ю. Д. Чупрова]. — М. : ЗАО Центрополиграф, 2010. — С. 374–378.
8. Мороз Е. В. Право и власть в тоталитарном государстве (на примере анализа политико-правовых доктрин большевизма и национал-социализма) / Е. В. Мороз // Право и образование. — 2009. — № 9. — С. 129–141.
9. Neurohr J. Der Mythos vom Dritten Reich. Zur Geistesgeschichte des Nationalsozialismus / J. Neurohr. — Stuttgart, 1957. — 286 s.
10. Mayer A. Der Krieg als Kreuzzug: Das Deutsche Reich, Hitlers Wehrmacht u. die «Endlösung» / Mayer A. — Reinbek beim Hamburg: Rowohlt, 1989. — 701 s.
11. Petzold J. Wegbereiter des deutschen Faschismus: Die Jungkonservativen in der Weimarer Republik / J. Petzold. — Köln, 1978. — 410 s.

М. Милова

кафедра политологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 35, Французский бул. 24/26, 65058, г. Одесса, Украина

С. Дмитрашко

кафедра социальных наук Одесской государственной академии холода,
к. 232, ул. Дворянская 1/3, г. Одесса-26, 65026, Украина

АНТИДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ТЕЧЕНИЯ В НЕМЕЦКОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Резюме

В статье на основе теоретических источников проанализовано содержание и характер разных радикальных политических идей и теорий, которые обеспечили формирование тоталитарного режима в Германии в первой половине XX века.

Ключевые слова: политическая идеология, «прусский социализм», «консервативная революция», революционный национализм, раса.

M. I. Milova

Department of Politology, the Institute Social Sciences
of Odessa Mechnikov National University
r. 35, 24/26 Frantsuzsky Boulevard, 65058, Odessa-58, Ukraine

S. A. Dmitrashko

Social sciences department of Odessa State academy of refrigeration,
r. 232, 1/3 Dvoryanskaya Str., 65026, Odessa-26. Ukraine

ANTIDEMOCRATIC MOVEMENTS IN THE GERMAN POLITICAL TRADITION OF THE 1ST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary

The content and the character of different radical political ideas and theories, which became the background of the totalitarian regime of Germany in the 1st half of the 20th century, are analyzed in the article on the basis of theoretical resources.

Key words: political ideology, «prussian socialism», «conservative revolution», revolutionary nationalism, race.